ಅಂಬ್ರಯ್ಯ ಮಠ*

ಹೊಸಂಗಡಿಯ ಮೇಲೆ ಹೊಸ ಬೆಳಕು

ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೯೭೮ರ ಮೊದಲು ಇತಿಹಾಸದ ಪುಟಗಳಲ್ಲಿ ಮರೆಯಾಗಿದ್ದ ಹೊಸಂಗಡಿಯೆನ್ನುವ ಗ್ರಾಮ, ಇದೀಗ ವರಾಹಿ ಸುರಂಗ ವಿದ್ಯುದಾಗಾರದಿಂದ ತನ್ನನ್ನು ಗುರುತಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದೆ. ಕುಂದಾಪುರದಿಂದ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ೩೬ ಕಿ. ಮೀ. ದೂರದಲ್ಲಿ ಈ ಗ್ರಾಮವಿದೆ. ಇದರ ಇತಿಹಾಸವನ್ನು ಲಿಂಗಣ್ಣ ಕವಿಯ ಕೆಳದಿ ನೃಪವಿಜಯ" ಹಾಗೂ ಕ್ಷೇತ್ರಕಾವ್ಯದ ಮೂಲಕ ಬಿಚ್ಚಿಡುವ ಒಂದು ಪ್ರಯತ್ನ ಇದಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಶಾಸನಗಳು, ವೀರಗಲ್ಲುಗಳು, ಮಾಸ್ತಿಕಲ್ಲುಗಳು, ಶಿಲಾಸ್ತಂಭಗಳು, ನಾಣ್ಯಗಳು, ಅಂದಿನ ಅರಮನೆಯ ಕುರುಹುಗಳು, ಮಠಗಳು, ದೇವ–ಸ್ಥಾನಗಳು, ಕೋಟೆಕೊತ್ತಲಗಳು, ಕೆರೆ–ಬಾವಿಗಳು, ಬದುಗಲ್ಲುಗಳು ಕಂಡುಬರುತ್ತಿದ್ದು ಹೊಸಂಗಡಿಯ ಇತಿಹಾಸವನ್ನು ಸಾರಿ ಹೇಳುತ್ತಿವೆ.

ಹದಿನಾಲ್ಕನೇ ಶತಮಾನದ ಮಧ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿ ಹೊಸಂಗಡಿಯು ಹೊನ್ನೆಯ ಕಂಬಳಿಯೆಂಬ ಅರಸರ ರಾಜಧಾನಿಯಾಗಿತ್ತು. ಹೊನ್ನೆಯ ಕಂಬಳಿ ಬಂಕಿ–ಯರಸರ ವೆಂಕಟ ಸಾಮಂತನು ಕೊಲ್ಲೂರು ಮೂಕಾಂಬಿಕ ದೇವಸ್ಥಾನವನ್ನು ಕಣಶಿಲೆಯಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಿ ಪುನರ್ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿಸಿದರಂತೆ ಅಲ್ಲಿಯ ಶಿಲಾಶಾಸನ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.[1] ಈ ಅರಸರ ಮೂಲ ಈಗಿನ ಕುಂದಾಪುರ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ "ಹೊನ್ನೆಯಹಳ್ಳಿ". "ಹೊನ್ನೆಯ" ಎನ್ನುವುದು ಅವರ ಮೂಲಸ್ಥಾನವಾದರೆ, "ಕಂಬಳಿ" ಎನ್ನುವುದು ಅವರ ಅಡ್ಡ ಹೆಸರು. ಈಗಲೂ "ಕಂಬಳಿ" ಅನ್ನುವ ಅಡ್ಡ ಹೆಸರು ಬಂಟ ಸಮುದಾಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಚಲಿತದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಇವರು ಈ ಸಮುದಾಯಕ್ಕೆ ಸೇರಿದವರಾಗಿರಬಹುದೆಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯವಿದೆ.[2]

"ಕ್ರಿ. ಶ. ಹನ್ನೆರಡನೇ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಹುಂಚದ ಶಾಂತರ ಕುಲದ ಜೈನರು ಬಂದು ತುಳುನಾಡಿನ ಆಳುವ ಅರಸರ ಹೆಂಗಸರನ್ನು ಮದುವೆಯಾಗಿ ಅವರ ಸಂತತಿ ಜೈನಬಂಟರು ಬಲ್ಲಾಳರಾಗಿ ೧೪ನೇ ಶತಮಾನದ ವರೆಗೆ ತುಳುನಾಡನ್ನು ಆಳಿದರು. ಹೊಸಂಗಡಿಯ ಹೊನ್ನೆಯ ಕಂಬಳಿಯರಸರು ಏಳು ಸೀಮೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದ ಜೈನ ಬಂಟರು" ಎನ್ನುವ ಅಭಿಪ್ರಾಯವೂ ಇದೆ.[3]

---

* ಆಡಳಿತ ಸಹಾಯಕ, ಕರ್ನಾಟಕ ವಿದ್ಯುತ್ ನಿಗಮ ನಿಯಮಿತ, ಹೊಸಂಗಡಿ, ಕುಂದಾಪುರ ತಾ|| ೫೭೬೨೮೩

1 ಕೊಲ್ಲೂರು ಮೂಕಾಂಬಿಕಾ ದೇವಸ್ಥಾನದ ಕಾರ್ಯನಿರ್ವಾಹಕ ಮಂಡಳಿ ಪ್ರಕಟಿಸಿದ ೧೪ನೇ ಶತಮಾನದ ಶಿಲಾಲೇಖ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. (ಶ್ರೀಕ್ಷೇತ್ರ ಕೊಲ್ಲೂರು, ಅನುಬಂಧ ಪು. ೧೬ ಮತ್ತು ೧೭)

2 "Studies in Tuluva History and Culture" : Dr. P. Gururaja Bhat Published by himself in 1975, P. No. 106

3 "ಪ್ರಾಚೀನ ತುಳುನಾಡು", ಬಿ. ಎನ್. ಎಸ್. ಕಿಲ್ಲೆ ಮತ್ತು ಶ್ರೀ ಎನ್. ಎಸ್. ಶೀನಪ್ಪ ಹೆಗ್ಡೆ ಪ್ರಕಾಶಕರು : ಶ್ರೀಮತಿ ಇಂದ್ರಾ ಕಿಲ್ಲೆ, ಮಂಗಳೂರು–೧೯೫೪ ಪು. ಸಂ. ೧೨೦

"ವಿಜಯನಗರದ ಸದಾಶಿವರಾಯನ ಆಣತಿಯ ಮೇರೆಗೆ ತುಳು ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಕೆಳದಿಯ ಸದಾಶಿವ ನಾಯಕನು ಆಳುತ್ತಿದ್ದನೆಂಬ ಉಲ್ಲೇಖವು ೧೫೫೫ನೇ ಇಸವಿಯ ಅತಿ ಪ್ರಾಚೀನ ಶಾಸನದಿಂದ ಗೊತ್ತಾಗುತ್ತದೆ" ಎಂದು ಸೂರ್ಯನಾಥ ಕಾಮತ್‌ರು ಉಲ್ಲೇಖಿಸು ವುದರಿಂದ[4] ಈ ಹಿಂದೆ ಸ್ವತಂತ್ರವಾಗಿಯೇ ಆಳುತ್ತಿದ್ದ ಹೊನ್ನೆಯ ಕಂಬಳಿಯರಸರು ಕೆಳದಿಯ ಸದಾಶಿವ ನಾಯಕನ ಕಾಲಕ್ಕೆ (೧೫೫೦–೬೬) ಕೆಳದಿಯ ಅಧೀನ ಅರಸರಾಗಿ ಆಳಿದರೆಂದು ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಇವರು ಕುಂದಾಪುರ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಕೊಲ್ಲೂರು, ಬಗ್ಗವಾಡಿ, ಮುಗಿನಾಡು, ಅರುನಾಡು, ಕದರಿ, ಕಬ್ಬನಾಡು ಗಳಲ್ಲದೆ ಘಟ್ಟದ ಮೇಲಿನ ಪಟ್ಟಿಗುಪ್ಪೆ ಮತ್ತು ಬಿದರೂರನ್ನು ಆಳುತ್ತಿದ್ದರು" ಎಂದು "ಕೆಳದಿ ನೃಪವಿಜಯ"ದಲ್ಲಿ ಉಲ್ಲೇಖಿಸಲಾಗಿದೆ.[5] ತಮ್ಮ ಆಡಳಿತವನ್ನು ಶಿವಮೊಗ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯವರೆಗೂ ವಿಸ್ತರಿಸಿದ್ದ ರಿಂದ ಎರಡೂ ಕಡೆಯ ಆಡಳಿತದ ಅನುಕೂಲತೆಯ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಹೊಸಂಗಡಿಯನ್ನೇ ರಾಜಧಾನಿಯನ್ನಾಗಿಸಿ ಕೊಳ್ಳಬೇಕಾದುದು ಹೊನ್ನೆಯ ಕಂಬಳಿಯರಸರಿಗೆ ಅನಿವಾರ್ಯವಾಗಿರಬಹುದು.

ಈ ಅರಸರ ವಂಶಸ್ಥರಲ್ಲಿ ಪ್ರಧಾನವಾಗಿ ಕೇಳಿ-ಬರುವ ಹೆಸರುಗಳೆಂದರೆ; ತಿರುಮಲ ಕಂಬಳಿ[6], ಬಂಕಿಯರಸ ಅಥವಾ ಹೊನ್ನಕಂಬಳಿಯ ಮೊಮ್ಮಗ ವೆಂಕಟ ಸಾಮಂತ[7] (ಈತ ಬಂಕಿಯರಸನ ವಂಶದ ಸಂಕಣ್ಣ ಸಾವಂತನ ಅಳಿಯನೆಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯವೂ ಇದೆ),[8] ಸಾಮಂತ ಬಂಕಿಯರಸ ಹೊನ್ನಕಂಬಳಿ,[9] ಹೊನ್ನಕಂಬಳಿ ಪಂಡರಿದೇವ,[10] ಹೊನ್ನಕಂಬಳಿ ಒಡೆಯ ಶಂಕರದೇವಿ ಅಮ್ಮ,[11] ಬಂಕಿಯರಸ ಹೊನ್ನಕಂಬಳಿ ಒಡೆಯ ಅಮ್ಮಿ ದೇವಿ ಅಮ್ಮ,[12] ಹರಿಯ ಹೊನ್ನೆಯ ಕಂಬಳಿ[13] ಇತ್ಯಾದಿ.

ಎಸ್. ಗಣಪತಿರಾವ್ ಐಗಳ್ ಅವರನ್ನು ಹೊರತುಪಡಿಸಿ ಹೊಸಂಗಡಿಯ ವಿಷಯವಾಗಿ ಬೆಳಕು ಬೆಳಕು ಚೆಲ್ಲಿದವರೆಂದರೆ ಡಿ. ಪಿ. ಗುರುರಾಜ ಭಟ್ಟ ರೊಬ್ಬರೆ ಎಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಹಲವು ಇತಿಹಾಸ ಕಾರರು ಸಂದರ್ಭಕ್ಕನುಸಾರವಾಗಿ ಹೊಸಂಗಡಿಯನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿದ್ದಾರೆಯೇ ವಿನಾ ಇದನ್ನೇ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿಟ್ಟು ಕೊಂಡು ಕೆಲಸ ಮಾಡಿದ್ದು ಕಂಡುಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಇದೀಗ ಈ ಕುರಿತಂತೆ ಪೂರ್ಣ ಪ್ರಮಾಣದ ಸಂಶೋಧನೆ ಯನ್ನು ಕೈಗೊಳ್ಳಲಾಗಿದೆ.[14]

ರಾಜಧಾನಿಯಾಗಿ ಹೊಸಂಗಡಿ

ಹೊಸಂಗಡಿಯು ಹೊನ್ನೆಯ ಕಂಬಳಿಯರಸರ ರಾಜಧಾನಿಯಾಗಿತ್ತೆಂಬುದು ನಿರ್ವಿವಾದ ಸಂಗತಿ ಯಾಗಿದೆ. ಅದಕ್ಕೆ ಆಧಾರವಾಗಿ ಅಂದು ಕಟ್ಟಿಸಿದ

---

4 "ಕೆಳದಿ ಐತಿಹಾಸಿಕ ನಿಬಂಧಗಳು", ಸಂ. ಡಾ|| ಜಿ. ಎಸ್. ದೀಕ್ಷಿತ್, ಭಾಷಾಂತಕಾರರು ಜಿ. ವಿ. ಬಂರ್ಜೆ, ಪ್ರಕಾಶಕರು : ಕೆಳದಿ ವಸ್ತು ಸಂಗ್ರಹಾಲಯ ಮತ್ತು ಇತಿಹಾಸ ಸಂಶೋಧನ ಸಂಸ್ಥೆ, ಕೆಳದಿ. ೧೯೮೯, ಪು. ೮೬

5 "ಕೆಳದಿ ನೃಪವಿಜಯ", ಗದ್ಯಾನುವಾದ ಶ್ರೀ ಕೆಳದಿ ಗುಂಡಾಜೋಯಿಸ್, ಪ್ರಕಾಶನ : ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪರಿಷತ್ ಪು. ಸಂ. ೧೫೦–೧೫೧

6 "Studies in Tuluva History" Dr. Gururaja Bhat, P. No. 106

7 ೧೪ನೇ ಶತಮಾನದ ಕೊಲ್ಲೂರು ಮೂಕಾಂಬಿಕ ದೇವಸ್ಥಾನದ ಶಿಲಾಲೇಖ ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತದೆ.

8 "ಕುಂದಾಪುರ ತಾಲ್ಲೂಕು ದರ್ಶನ", ಕನರಾಡಿ ವಾದಿರಾಜ ಭಟ್, ಐ.ಬಿ.ಎಚ್. ಪ್ರಕಾಶನ : ಗಾಂಧೀನಗರ, ಬೆಂಗಳೂರು ೧೯೮೯, ಪು. ಸಂ. ೨೬

9 ಸಾವಂತ ಬಂಕಿಯರಸ ಹೊನ್ನಕಂಬಳಿಯು ಮುಕಾಂಬಿಕಾ ದೇವಿ ದೇವಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಬಿಟ್ಟ ಉಂಬಳಿ ಕುರಿತ ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೪೮೫ರ ಶಿಲಾಶಾಸನ

10 Topographical List II, 53, P. 852

11 ಸ್ಥಳ : ಹೊಸಂಗಡಿಯ ವಿರೂಪಾಕ್ಷ ದೇವಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ನೆಟ್ಟಕಲ್ಲು–ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೫೪೬
ಇಲ್ಲಿಯ ನೀಲಕಂಠೇಶ್ವರ ದೇವಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ನೆಟ್ಟಕಲ್ಲು–ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೫೪೦

12 ನಗರದ ಮತ್ತಿಕೈಮಗದ ಮಠದ ಅಂಗಳದಲ್ಲಿ ನೆಟ್ಟಕಲ್ಲು-ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೫೫೨

13 ಕೊಲ್ಲೂರು ಮುಕಾಂಬಿಕಾ ದೇವಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿರುವ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೪೮೩ರ ಶಿಲಾಶಾಸನ

14 ಅಂಬ್ರಯ್ಯಮಠ, ಹೊಸಂಗಡಿ ಇವರು ಈ ಕುರಿತಂತೆ ಸಂಶೋಧನೆ ಕೈಗೊಂಡಿದ್ದಾರೆ

ಅರಮನೆಯ ಅಳಿದುಳಿದ ಭಾಗಗಳು ಸಾಕ್ಷಿ ನುಡಿಯುತ್ತವೆ. ಹೊಸಂಗಡಿಯ ಈಗಿರುವ ಪೇಟೆಯಿಂದ ಒಂದೂವರೆ ಕಿ. ಮೀ. ವರೆಗೂ (ಕುಂದಾಪುರದೆಡೆಗೆ ಹೋಗುವ ರಾಜ್ಯ ರಸ್ತೆಯ ಎಡಬಲಗಳಲ್ಲಿ) ನಡೆದಾಡಿದರೆ ಈಗ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಮನೆಗಳು, ಅಂಗಡಿಗಳು, ಶಾಲೆಗಳು ಕಟ್ಟಲಾಗಿದ್ದು ಹಿಂದಿನ ಈ ಅವಶೇಷಗಳು ಕಾಣಬರುತ್ತವೆ. ಇಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವ ಲೆಕ್ಕವಿಲ್ಲದಷ್ಟು ಬಾವಿಗಳು, ಕೆರೆಗಳು, ಆನೆ ಕುದುರೆ ನಿಲ್ಲುವ ಸ್ಥಳಗಳು ಅವುಗಳಿಗೆ ಕುಡಿಯಲೆಂದು ಇರಿಸಲಾದ ದೊಡ್ಡ ದೊಡ್ಡ (೫೦೦ ಕೊಡಪಾನ ನೀರು ಹಿಡಿಯಬಹುದಾದ) ನೀರಬಾನಿಗಳು, ಅಪರೂಪದ ಕಲ್ಲುಬಂಡೆಗಳು, ಶಿಲಾಸ್ತಂಭಗಳೆಲ್ಲ ಇದು ರಾಜಧಾನಿಯೇ ಆಗಿತ್ತೆಂದು ಮೂಕ ಸಾಕ್ಷಿ ನುಡಿಯುತ್ತವೆ.

ಹೊನ್ನಕಂಬಳಿಯರಸರು ಶೈವ ಸಂಪ್ರದಾಯದವರೇ ಹೊರತು ಜೈನರಾಗಲಿ, ಶಾಂತರ ಕುಲದ ಜೈನರಾಗಲಿ, ಈಗಿನ ನಾಡವರಾಗಲಿ ಅಲ್ಲ ಎಂಬುದು ನನ್ನ ಖಚಿತ ಅಭಿಪ್ರಾಯ. ಅಂದಿನ ತುಳುನಾಡ ಅರಸರಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಿನವರು ಜೈನ ಸಂಪ್ರದಾಯಕ್ಕೆ ಸೇರಿದವರಾಗಿದ್ದುದರಿಂದಲೂ, ಸ್ನೇಹಪರರಾದ ಇವರು ಅವರೊಂದಿಗೆ ನಿಕಟ ಸಂಪರ್ಕ ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಲು ಇಷ್ಟಪಡುವವರಾಗಿದ್ದುದರಿಂದಲೂ, ಅವರೊಂದಿಗೇ ಕೂಡಿಬಾಳುವ ಅನಿವಾರ್ಯತೆಯಿಂದಲೂ ಅಂದಿನ ತುಳುನಾಡವರಲ್ಲಿ ರೂಢಿಗತವಾಗಿ ಬೆಳೆದು ಬಂದ ಅಳಿಯ ಕಟ್ಟಿನ ಸಂತಾನದ ಪದ್ಧತಿಯನ್ನು ಇವರೂ ರೂಢಿಸಿಕೊಂಡಿರುವುದರಲ್ಲಿ ಆಶ್ಚರ್ಯವೇನೂ ಇಲ್ಲ.

ನನ್ನ ಹೇಳಿಕೆಗೆ ಇನ್ನೂ ಪೂರಕವಾದ ಅಂಶಗಳೆಂದರೆ: ಈ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಜೈನ ಬಸದಿಗಳ ಸುಳಿವಿಲ್ಲ. ಬದಲು ಜಂಗಮ ಮಠ, ಮಾತಿನ ಮಠ (ಮಹತ್ತಿನ ಮಠ), ಹಲವಾರು ಮಠಗಳ ಸ್ಥಾಪನೆಯಾದದ್ದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಶಾಂತೇಶ್ವರ, ನೀಲಕಂಠೇಶ್ವರ, ವಿರೂಪಾಕ್ಷ, ವೀರಭದ್ರ, ಈಶ್ವರ, ಶಂಭುಲಿಂಗ, ರಾಮಲಿಂಗೇಶ್ವರ ಹೀಗೆ ಶೈವ ಸಂಪ್ರದಾಯದ ದೇವಸ್ಥಾನಗಳನ್ನು ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪನೆ ಮಾಡಿದುದಕ್ಕೆ ದಾಖಲೆಗಳಿವೆ.[15] ಶಂಭುಲಿಂಗ ದೇವರು ಹಾಗೂ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರ ಛತ್ರಕ್ಕಾಗಿ ಉಂಬಳಿ ಬಿಟ್ಟ ಹೊಲಗಳಲ್ಲಿಯ ಬದುಕಲ್ಲುಗಳಲ್ಲಿ ಲಿಂಗ ಮುದ್ರೆ ಕಲ್ಲುಗಳು ಹಾಗೂ ವಾಮನ ಮುದ್ರೆಯುಳ್ಳ ಕಲ್ಲುಗಳನ್ನು ನೆಟ್ಟಿದೆ.[16] ಇವರು ಶೈವರು ಎನ್ನಲು ಇಲ್ಲಿಯ ಸ್ಥಳೀಯ ಹೆಸರುಗಳನ್ನು ಕೇಳಿ : ಬಸವಾಪುರ, ಬಸಪ್ಪನ ಕೆರೆ,[17] ಭದ್ರಾಪುರ, ಮಠದಬಾಗಿಲು ಇತ್ಯಾದಿ.

ಹೊನ್ನಕಂಬಳಿಯವರು ಕುಂದಾಪುರ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ "ಹೊನ್ನೆಯ" ಹಳ್ಳಿಯವರು, "ಕಂಬಳಿ" ಎನ್ನುವ ಹೆಸರು ಈಗಿನ ಬಂಟ ಸಮುದಾಯದಲ್ಲಿ ಬಳಕೆಯಲ್ಲಿದೆ ಎಂದು ವಿದ್ವಾಂಸರು ಅಭಿಪ್ರಾಯಿಸಿರುವರಾದರೂ; ನನ್ನ ತಿರುಗಾಟದಲ್ಲಿ ಹೊನ್ನೆಯಹಳ್ಳಿ ಇನ್ನೂ ಸಿಕ್ಕಿಲ್ಲ. ಅಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲ ಬಂಟ ಸಮುದಾಯದಲ್ಲಿ "ಕಂಬಳಿ" ಎನ್ನುವ ಶಬ್ದ "ನಮಗೆ ಹೊಸತು" ಎನ್ನುವುದು ಕೇಳಿಬಂದಿತು. ಇನ್ನೂ ಈ ಕುರಿತಂತೆ ಶೋಧ ಮುಂದುವರಿದಿದೆ. ಹೊನ್ನ ಕಂಬಳಿಯರಸರ ಹಿರಿಯರು ಚಿನ್ನದಲ್ಲಿ ಕಂಬಳಿಯನ್ನು ಕೆತ್ತಿಸಿದ ಅಥವಾ ನೇಯ್ದ ಶ್ರೀಮಂತ ಕುಟುಂಬದವರಾಗಿರಬಾರದೇಕೆ ? ಉತ್ತರ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಪ್ರಚಲಿತದಲ್ಲಿರುವಂತೆ : ಮೆಣಸಿನಕಾಯಿ ಮಾರುವವರು ಮೆಣಸಿನಕಾಯಿಯವರು, ಉಳ್ಳೀಗಡ್ಡೆ ಬೆಳೆಯುವವರು ಉಳ್ಳಾಗಡ್ಡೆಯವರು, ಕುದುರೆ ಕಟ್ಟಿದವರು ಕುದುರೆಯವರು, ಬೆಲ್ಲ ಮಾಡುವವರು ಬೆಲ್ಲದವರು ಆದಂತೆ ಬಂಗಾರದ ಕಂಬಳಿಯನ್ನು ಮಾಡಿಸಿದವರು "ಹೊನ್ನ-ಕಂಬಳಿ"ಯವರೆಂದು ಏಕಾಗಿರಬಾರದು ? ಕಂಬಳಿ ಎನ್ನುವ ಶಬ್ದ ಜಾತಿ ಸಂಕೇತವೇ ಆಗಿರ

15 ಹೊಸಂಗಡಿಯ ೧೬ನೇ ಶತಮಾನದ ನಾಲ್ಕು ಶಿಲಾಶಾಸನಗಳು

16 ಸಂಪಂಗಿ ಕೋಟೆ ಶಂಭುಲಿಂಗ ದೇವಸ್ಥಾನದ ಅಂಗಳದಲ್ಲಿರುವ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೫೬೭ರ ಮೂರು ಶಿಲಾಶಾಸನಗಳು

17 ಇದೊಂದು ಗುಂಪುಗುಂಪಾದ ಮನೆಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಮಲೆನಾಡಿನಲ್ಲೇ ಅಪರೂಪವಾದ ಊರು. ಇಲ್ಲಿ ಕೆರೆ ಬಾವಿಗಳ ದಂಡೇ ಇದೆ. ಒಳಚರಂಡಿಯ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯ ಅವಶೇಷಗಳನ್ನು ನಾವಿಲ್ಲಿ ಕಾಣಬಹುದು. ಇದೀಗ ಹುಲಿಗಳ, ಕಾಡು-ಕೋಣಗಳ ವಾಸಸ್ಥಳವಾಗಿರುವ ಇದು ದಟ್ಟ ಅರಣ್ಯದಲ್ಲಿದೆ.

ಬೇಕೆಂದೇನೂ ಇಲ್ಲ. ಆದು ವಸ್ತುರೂಪವೂ ಆಗಿರ ಬಹುದು.

ಹೊಸಂಗಡಿಯಿಂದ ಸುಮಾರು ಏಳು ಕಿ. ಮೀ. ದೂರದ ಪಟ್ಟಿ ಅರಣ್ಯದ ಹರಿದ್ವರ್ಣದಲ್ಲಿರುವ ಒಂದು ಹಳ್ಳಿ ತೊಂಬಟ್ಟು. ಅಲ್ಲಿ ಹೋಗಿ ಕ್ಷೇತ್ರಕಾರ್ಯ ಮಾಡಿದ್ದಾಗ ತಿಳಿದುಬಂದ ಸಂಗತಿಯೆಂದರೆ, 'ಹೊನ್ನೆಯ' ಮನೆತನದವರು ಇಲ್ಲಿ ವಾಸವಾಗಿದ್ದರಂತೆ[18] ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತಾ ಅಳಿದುಳಿದ ಮನೆಯೊಂದನ್ನು ಇಂದಿಗೂ ಅಲ್ಲಿಯವರು ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಇಲ್ಲಿಯ ಗಣಪತಿ ದೇವಸ್ಥಾನದ ಅಂಗಳದಲ್ಲಿ ಅಸ್ಪಷ್ಟ ಒಕ್ಕಣೆಯುಳ್ಳ ಶಾಸನವೊಂದಿದೆ. ಅದನ್ನು ಓದಲು ಸಾಧ್ಯವಾದರೆ ಬಹುಶಃ ಹೊನ್ನಕಂಬಳಿಯವರ ಬಗ್ಗೆ ಇನ್ನೂ ಸ್ವಲ್ಪ ಹೊಸ ಬೆಳಕು ಬಿದ್ದೀತು ಎನ್ನಿಸುತ್ತದೆ. ತೊಂಬಟ್ಟೇ ಇವರ ಮೂಲಸ್ಥಾನವಾಗಿದೆ ಎಂದು ದೃಢವಾಗಿ ಹೇಳಲಾರೆನಾದರೂ ಇವರ ಹಿರಿಯರು ಉತ್ತರ ಕರ್ನಾಟಕದ ಯಾವುದೋ ಭಾಗದಿಂದ ಬಹು ಹಿಂದೆಯೇ ಇಲ್ಲಿಗೆ ಬಂದು ನೆಲೆಸಿರುವ ಸಾಧ್ಯತೆಯನ್ನು ತಳ್ಳಿಹಾಕುವಂತಿಲ್ಲ.

ಸಮಾಜ

ತನ್ನ ಸೀಮೆಯಲ್ಲಿರುವ ಮೂಲನಿವಾಸಿಗಳಾದ ಕುಡುಬಿ ಜನಾಂಗಕ್ಕೆ ಹೆಚ್ಚಿನ ಪ್ರಾಶಸ್ತ್ಯ ಕೊಟ್ಟಿದ್ದ ಅವರು ಉಳಿದ ಜನಾಂಗಗಳಾದ ನಾಡವರು, ಬ್ರಾಹ್ಮಣರು, ದಾಸರು, ಗೊಲ್ಲರು, ಗಾಣಿಗರು, ಬೋವಿಗಳು, ಬಿಲ್ಲವರು, ಬಂಡಾರರು, ಕೊಂಕಣಿಗಳು, ನಾಯಕರ ಮಧ್ಯೆ ಸಾಮರಸ್ಯ ನೆಲೆಗೊಳ್ಳುವಂತೆ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಮಾಡಿದ್ದರು. ಅವರವರ ಹಕ್ಕಿನ ಭೂಮಿಯನ್ನು ಯಾವ ಕಲಹವಿಲ್ಲದೆ ಅವರವರೇ ಸಾಗುವಳಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡಿರಲು ಹಾಗೂ ಬೇರೆಯವರು ಕೈಯಿಕ್ಕದಂತೆ ಕಾನೂನು ಕ್ರಮವಿತ್ತು. ಒಂದು ವೇಳೆ ಭೂಮಿಯ ಯಾ ಸ್ವತ್ತಿನ ಒಡೆಯನೊಬ್ಬ ದಾತಾರರಿಲ್ಲದೆ ಸತ್ತು ಹೋದರೆ ಅದನ್ನು ಸರಕಾರಕ್ಕೆ ಸೇರಿಸಿಕೊಳ್ಳದೆ ಸದರಿಯವನಿಗೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ಆಸ್ತಿಯನ್ನು ಅದೇ ಗೋತ್ರದ ಉಳಿದವರಿಗೆ ಹಂಚಲಾಗುತ್ತಿತ್ತೆಂದು ಈ ಅರಸರ ಪ್ರಾಚೀನ ಶಾಸನವೊಂದು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತದೆ.[19] ಸರ್ವಧರ್ಮ ಸಹಿಷ್ಣುಗಳಾದ ಇವರು, ಅನೇಕ ದೇವಸ್ಥಾನಗಳಿಗೆ ಧಾರಾಳ ಉಂಬಳಿಯನ್ನು ನೀಡಿದ್ದಲ್ಲದೆ ಪ್ರತಿವರ್ಷದ ಖರ್ಚಿಗೆ ಯಾವ ತೊಂದರೆಯೂ ಆಗದಂತೆ ನೋಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದರು.

ಜನರು ತಮತಮಗೆ ನಿರ್ದಿಷ್ಟಪಡಿಸಲಾದ ಕೆಲಸವನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಂಡಿದ್ದು ಸಮಾಜದಲ್ಲಿ ಸಂಘರ್ಷಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶವಿಲ್ಲದಂತೆ ಸ್ನೇಹ ಜೀವನ ಸಾಗಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಕುಡಿಯುವ ನೀರಿಗಾಗಿ ಅನೇಕ ಬಾವಿಗಳನ್ನು ತೆಗೆಸಿದ್ದರು ನೀರಾವರಿಗೆ ಅನುಕೂಲವಾಗಲೆಂದು ಹಲವಾರು ದೊಡ್ಡ ದೊಡ್ಡ ಕೆರೆಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಕೋಟಿಕೆರೆ ಸುಮಾರು ೧೫ ಎಕರೆ ವಿಸ್ತೀರ್ಣವುಳ್ಳ ಸಮೃದ್ಧ ನೀರಿರುವ ಕೆರೆ. "ಕೋಟಿಕೆರೆ ತಮ್ಮ"ನೆಂದೇ ಹೆಸರಾದ ಇನ್ನೊಂದು ಕೆರೆ ಸುಮಾರು ೧೦ ಎಕರೆ ವಿಸ್ತೀರ್ಣವುಳ್ಳದ್ದು, ಬಸವಪ್ಪನಕೆರೆ ಇದು ಸುಮಾರು ೬ ಎಕರೆ ವಿಸ್ತೀರ್ಣವುಳ್ಳದ್ದು. ಇಂಥ ಕೆರೆಗಳ ಸಹಾಯದಿಂದ ಜಮೀನಿಗೆ ನೀರು ಹರಿದು ಹೋಗುವ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯನ್ನು ಆ ಕಾರಣಕ್ಕಾಗಿ ಅಂದಿನವರು ಮಾಡಿದ ಆಗೆತವನ್ನು ಇನ್ನೂ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಕಾಣಬಹುದಾಗಿದೆ. ಈ ವ್ಯವಸ್ಥೆಗಳು ಊರಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಸೀಮಿತವಾಗಿರದೆ ಗಿರಿಕೋಟೆಗೂ ವಿಸ್ತರಿಸಿದ್ದವು ಎನ್ನುವುದು ಗಮನಿಸಬೇಕಾದ ಅಂಶ.

ಈಗ ಕಾಡಿನಲ್ಲಿ ಗಿಡಗಂಟಿಗಳಿಂದ ಮುಚ್ಚಿ-ಹೋಗಿರುವ, ಈಗ ಚಿಕ್ಕ ಕುಂಬ್ರಿಯೆಂದು ಕರೆಯಲಾಗುತ್ತಿರುವ, ಹಳೆತಲೆಮಾರಿನವರ ಬಾಯಲ್ಲಿ ಇಂದೂ ಅದು ಹಳೆಪೇಟೆಯೆಂದೇ ಕರೆಯಲಾಗುತ್ತಿರುವ ಪ್ರದೇಶ ಅಂದಿನ ಸಂತೆಮಾಳವಾಗಿತ್ತು. ಈ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಹಲವಾರು ಸಾಲುಸಾಲಾದ ಕಟ್ಟೋಣದ ಕುರುಹುಗಳನ್ನೂ, ಧನಗಾಹಿ ಜನರಿಂದ ಹಾಳಾದ ದೇವಸ್ಥಾನಗಳನ್ನು, ಎಳೆಯರ ಆಟದ ಕಲ್ಲುಗಳಾಗಿ, ಹಿರಿಯರ ಕೊಟ್ಟಿಗೆಯ ಚಪ್ಪಡಿಕಲ್ಲುಗಳಾಗಿ ರೋಧನಗೈಯುತ್ತಿರುವ ತುಂಡಾದ ಮಾಸ್ತಿಕಲ್ಲುಗಳು, ವೀರಗಲ್ಲುಗಳು,

18 ತೊಂಬಟ್ಟಿನ ಗಣಪತಿ ಪೂಜಾರಿಗಳು ಹಾಗೂ ಸ್ಥಳೀಯ ಹಿರಿಯರ ಹೇಳಿಕೆಯ ಪ್ರಕಾರ

19 ನಗರದಲ್ಲಿರುವ ಮುತ್ತಿಕೈಮಗವ ಮಠದ ಅಂಗಳದಲ್ಲಿ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೫೫೮ರ ಶಿಲಾಶಾಸನ

ನಾಗರಕಲ್ಲುಗಳು, ಸಮಾಧಿಕಲ್ಲುಗಳನ್ನು ನಾವಿಲ್ಲಿ ಕಾಣಬಹುದಾಗಿದೆ. ಈ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲೂ ಹಲವಾರು ಬಾವಿಗಳು, ಕೆರೆಗಳು ಇದ್ದೊಂದು ಸಂತೆ ಮಾಳವಾಗಿತ್ತೆಂದು ಹೇಳಲು ಸಾಕ್ಷೀ ರೂಪದಲ್ಲಿವೆ.

ಹೊಸಂಗಡಿಯು ಅಂದು ಪ್ರಮುಖ ವ್ಯಾಪಾರ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿತ್ತು. ಇಲ್ಲಿಯ ಬೀಡಿಕೆಯೆಂಬ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಹೇರು ಎತ್ತುಗಳು ನಿಲ್ಲುತ್ತಿದ್ದವು. ಇದು ಹೇರು ಎತ್ತಿನ ಹಾಗೂ ಎತ್ತಿನಗಾಡಿಗಳ ನಿಲುದಾಣವಾಗಿತ್ತು. ಹಂಚು, ಉಪ್ಪು, ಭತ್ತ ಇತ್ಯಾದಿ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಗಂಗೊಳ್ಳಿ ಬಂದರಿನ ಮೂಲಕ ದೋಣಿಯ ಮೇಲೆ ಕಂಡ್ಲೂರಿಗೆ ಸಾಗಿಸಿ ಅಲ್ಲಿಂದ ಎತ್ತಿನ ಗಾಡಿಯಲ್ಲಿ ಹೊಸಂಗಡಿಗೆ ಬಂದು ಪುನಃ ಅಲ್ಲಿಂದ ಹೇರು ಎತ್ತಿನ ಮೇಲೆ ಹೇರು ಎತ್ತಿನ ದಾರಿಯನ್ನು ಬಳಸಿ ಘಟ್ಟದ ಮೇಲಕ್ಕೆ ಕಳುಹಿಸಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಈ ದಾರಿಯ ನಡುವೆ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಮಠಗಳಿದ್ದವು. ಹಸಿದು ಬಾಯಾರಿ ಬಂದ ಪ್ರಯಾಣಿಕರಿಗೆ ಇವು ಆಶ್ರಯ ನೀಡುತ್ತಿದ್ದವು. ಇಂದಿಗೂ ಈ ಮಠಗಳಿದ್ದ ಸ್ಥಳಗಳನ್ನು ಕಾಣಬಹುದಾಗಿದೆ. ಅಂದಿನ ಅರಸರು ವ್ಯಾಪಾರ ವಹಿವಾಟಿಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷ ಅವಕಾಶಗಳನ್ನು, ಸವಲತ್ತುಗಳನ್ನು ಒದಗಿಸುತ್ತಿದ್ದರೆಂಬುದಕ್ಕೆ ಇವು ಪುರಾವೆಗಳು.

೫. ರಾಜಕೀಯ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ಹೊಸಂಗಡಿ :–

ಹನ್ನೆರಡನೇ ಶತಮಾನದಿಂದ ಹದಿನೆಂಟನೇ ಶತಮಾನದವರೆಗೆ ಅನೇಕ ಅರಸರು ತುಳುನಾಡನ್ನು ಆಳಿದ್ದಾರೆ. ಒಂದು ಅಂದಾಜಿನಂತೆ ಸುಮಾರು ತೊಂಬತ್ತೊಂದು ಆಳರಸರ ಉಲ್ಲೇಖವಿದೆ.[20] ಹೊನ್ನಕಂಬಳಿಯರಸರು ಆಳರಸರ ಮೇಲೆ ದಂಡೆತ್ತಿ ಹೋದ ಬಗ್ಗೆಯಾಗಲಿ, ಪರಪೀಡಕರಾಗಿ ಪ್ರಜೆಗಳಿಗೆ ತೊಂದರೆ ಕೊಟ್ಟ ಬಗ್ಗೆಯಾಗಲಿ ದಾಖಲೆ ಇಲ್ಲ. ಆದರೂ ಇತ್ತೀಚೆಗೆ 'ತರಂಗ' ಸಾಪ್ತಾಹಿಕದಲ್ಲಿ ಮೂಡಿ ಬರುತ್ತಿರುವ "ದಿಟ್ಟೆ" ಧಾರಾವಾಹಿಯಲ್ಲಿ ಈ ಅರಸರನ್ನು ಅವಮಾನಿಸುವ ಪ್ರಯತ್ನ ನಡೆದದ್ದು ದುರದೃಷ್ಟ.[21] ಈ ಅರಸರು ಸ್ನೇಹಕ್ಕೆ ಕಟ್ಟುಬಿದ್ದವರು, ಧರ್ಮಕ್ಕೆ ತಲೆಬಾಗಿದವರು ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ದಾಖಲೆ ಇದೆ. ಹೊನ್ನಕಂಬಳಿಯರಸರು ಸುರಾಲುವಿನ ತೋಳಹರ ಅರಸರ ಸಸ್ನೇಹಿಯಾಗಿದ್ದರು. ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೫೬೯ ರಲ್ಲಿ ಪೋರ್ತಗೀಸ್ ಕಪ್ತಾನ ಪೆದ್ರು ಡಿ. ಸಿಲ್ವನು ತೋಳಹರ ಅರಸು ಬಸ್ರೂರಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಿಸಿದ ಕೋಟೆಯ ಮೇಲೆ ದಾಳಿ ಇಕ್ಕಿದಾಗ ಆ ಅರಸರ ಕರೆಯ ಮೇರೆಗೆ ಸೈನ್ಯದೊಂದಿಗೆ ಹೋಗಿ ಓಡಿಸಿದವರು ಇದೇ ಹೊನ್ನಕಂಬಳಿಯವರು.[22]

ಈ ಅರಸರು ಕೆಳದಿಯ ನಾಯಕರೊಂದಿಗೂ ಸ್ನೇಹ ಸೌಹಾರ್ದದಿಂದಲೇ ಇದ್ದವರು. ಅವರ ಪ್ರತಿ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲೂ ವಿಜಯನಗರವನ್ನು ಅಂದು ಆಳುತ್ತಿದ್ದ ಅರಸರ ಸ್ಮರಣೆಯೊಂದಿಗೆ ಕೆಳದಿಯರಸರ ನೆನಕೆಯೂ ಇರುತ್ತಿದ್ದುದು ಗಮನಾರ್ಹ. 'ಪಡುವಣ ಸಮುದ್ರಾಧೀಶ್ವರ'ನೆಂದೇ ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾದ ಸದಾಶಿವ ನಾಯಕ (೧೫೪೦–೬೫) ವರೆಗೆ ಯಾವ ತೊಡಕುಗಳು ಇವರ ಮಧ್ಯೆ ಸುಳಿದಿರಲಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಹೊನ್ನಕಂಬಳಿಯರಸನನ್ನು ನಿರ್ಲಕ್ಷಿಸಿ ಬಿದನೂರ ಕೋಟೆಯನ್ನು ಹಿಡಿದುಕೊಂಡು ನಿರಂಕುಶನಾಗಿದ್ದ ಶಂಕರನಾರಾಯಣಭಟ್ಟನೆಂಬ ಮಂತ್ರಿಯಿಂದಾಗಿ ಹಿರಿಯ ವೆಂಕಟಪ್ಪ ನಾಯಕ ಹಾಗು ಹೊನ್ನಕಂಬಳಿಯ ಮಧ್ಯೆ ವಿರಸ ತಲೆದೋರಿತು. ಹಿರಿಯ ವೆಂಕಟಪ್ಪ ನಾಯಕನು ಮೊದಲು ಬಿದನೂರ ಕೋಟೆಯನ್ನು ಬಹು ಪ್ರಯಾಸದಿಂದ (ಸುಮಾರು ಆರು ತಿಂಗಳ ಪರ್ಯಂತ ಹೋರಾಟ ನಡೆಸಿ) ಕೈವಶ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಧೂರ್ತ ಮಂತ್ರಿಯನ್ನು ಬಂಧಿಸಿ ನಂತರ ಹೊನ್ನಕಂಬಳಿಯರಸನನ್ನು ಸೋಲಿಸಿದನು.[23] ಈ ಘಟನೆಯು ಬಹುಶಃ ಬಂಗರ ಚೋಳೆ ಶಾಲ್ಕನೆಯ

---

20 "ಪ್ರಾಚೀನ ತುಳುನಾಡು" ಡಿ. ಎಸ್. ಎಸ್. ಕಿಲ್ಲೆ, ಪುಟ ೩೦.

21 ಮೇ ೨೩, "ತರಂಗ" ಸಾಪ್ತಾಹಿಕ ೭ನೇ ಧಾರಾವಾಹಿ ಪುಟ ೬೬ ಲೇಖಕಿ ದಿ. ಅನುಪಮಾ ನಿರಂಜನ-ಪೂರ್ಣಗೊಳಿಸಿದವರು ನಂದಾ ಡಿ. ಎಸ್.

22 ಕುಂದಾಪುರ ತಾಲ್ಲೂಕು ದರ್ಶನ, ಕಸರಾಡಿ ವಾದಿರಾಜಭಟ್, ಪುಟ, ೧೬,

23 ಕೆಳದಿ ನೃಪ ವಿಜಯ" ಅನುವಾದ ಶ್ರೀ ಕೆಳದಿ ಗುಂಡಾಜೋಯಿಸ್, ಪುಟ ೧೨೦-೧೨೧

ವೀರನರಸಿಂಹ ಲಕ್ಷ್ಮಪ್ಪರಸ ಹಾಗೂ ಆತನ ಪತ್ನಿ ಉಳ್ಳಾಲದ ಕಿರಿಯ ಅಬ್ಬಕ್ಕಳ ಆಹ್ವಾನದ ಮೇರೆಗೆ ಅವಳಿಗೆ ಸಹಾಯ ಮಾಡಲೆಂದು ಸೈನ್ಯ ಸಮೇತನಾಗಿ ಕರಾವಳಿಯೆಡೆಗೆ ದಂಡೆತ್ತಿ ಬಂದಾಗ ನಡೆದಿರಬಹುದಾಗಿದೆ.[24] ಈ ದಾಳಿಯ (ಸುಮಾರು ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೬೧೮) ನಂತರ ಹೊಸಂಗಡಿಯು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಹೊನ್ನಕಂಬಳಿಯರಸರ ಕೈತಪ್ಪಿ ಕೆಳದಿನಾಯಕರ ಹಿಡಿತದಲ್ಲಿ ಬಂದಿತು. ಹಿರಿಯ ವೆಂಕಟಪ್ಪನಾಯಕ ಹಾಗೂ ವೀರಭದ್ರನಾಯಕ (ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೬೨೯–೪೫)ರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲಿಯ ಕೋಟೆಗಳನ್ನು ಬಲಪಡಿಸಲಾಯಿತಲ್ಲದೆ ಹಲವು ಕೋಟೆಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಲಾಯಿತು. ಶಿವಪ್ಪನಾಯಕನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ (ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೬೪೫–೬೦) ಆತನ ಸಿಸ್ತನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಅಳವಡಿಸಲಾಯಿತು. ಕೆಳದಿಯ ಕಿರಿಯ ಸೋಮಶೇಖರನಾಯಕನು (ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೭೧೪-೩೯) ಇಲ್ಲಿಗೆ ಬಂದು ತಂಗುತ್ತಿದ್ದನೆಂದೂ "ಕೆಳದಿ ನೃಪ ವಿಜಯ"ದ ೨೭೫–೭೬ನೇ ಪುಟದಲ್ಲಿ ಉಲ್ಲೇಖಿಸಲಾಗಿದೆ. ಅಂತೂ ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೬೧೮ ರಲ್ಲಿ ಹೊನ್ನಕಂಬಳಿಯರಸರ ಅವನತಿಯ ನಂತರ ಕೆಳದಿಯರಸರ ಪೂರ್ಣಾವಧಿಯ ಕಾರ್ಯಸ್ಥಾನವಾಗಿ ಹೊಸಂಗಡಿ ಮಾರ್ಪಟ್ಟಿತು.

೪ ಗಿರಿಕೋಟೆಗಳಿಂದಲೂ, ೨ ನೆಲಕೋಟೆಗಳಿಂದಲೂ ಕೂಡಿದ ಹೊಸಂಗಡಿ ಪ್ರದೇಶವು ಒಂದು ಸುಭದ್ರ ಸೇನಾ ನೆಲೆಯಾಗಿತ್ತು. ಈ ಆರೂ ಕೋಟೆಗಳ ಅವಶೇಷಗಳನ್ನು ಈಗಲೂ ಕಾಣಬಹುದು.

ಗಿರಿಕೋಟೆಗಳು :

ಅ) ದೇವರ ಗುಡ್ಡೆ, ಬ) ಕುಷ್ಟಪ್ಪನ ಬಾಗಿಲು, ಕ) ಹುಲಿಕಲ್ ಬೆಟ್ಟ, ಡ) ಮೆಟ್ಕಲ್ ಗುಡ್ಡೆ

ಅ) ದೇವರಗುಡ್ಡೆ :

ಇದರ ಶಿಖರದ ತುದಿಯಲ್ಲಿ ಅಂದಾಜು ಹತ್ತು ಎಕರೆಯಷ್ಟು ವಿಸ್ತಾರವಾದ ಬಯಲು ಪ್ರದೇಶವಿದೆ. ಸುತ್ತಲೂ ಕೋಟೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿತ್ತೆನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ಸಾಕ್ಷ್ಯ ಇದೆ. ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಬಾವಿಗಳಿವೆ. ಈ ಗಿರಿ ಕೋಟೆ ಪಶ್ಚಿಮದಿಂದ ನುಗ್ಗಿ ಬರಬಹುದಾದ ವೈರಿಗಳನ್ನು ತಡೆಗಟ್ಟುವ ಮೊದಲನೇ ರಕ್ಷಣಾ ವ್ಯೂಹ. ಇದು ಈಗ ಕೇವಲ ದೇವರ ಗುಡ್ಡೆ.

ಬ) ಕುಷ್ಟಪ್ಪನ ಬಾಗಿಲು :

ಇದೂ ಕೂಡ ಸುಮಾರು ಹತ್ತು ಎಕರೆಯಷ್ಟು ವಿಸ್ತೀರ್ಣವಾಗಿದ್ದು, ಹೊಸಂಗಡಿಯ ಪೂರ್ವಕ್ಕಿರುವ ತುಂಬಿಕಾನು ಎಂಬ ದಟ್ಟ ಅರಣ್ಯದಲ್ಲಿ ಇದೆ. ಹೊಸಂಗಡಿಯಿಂದ ಸುಮಾರು ಐದು ಕಿ.ಮೀ. ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಈ ದುರ್ಗವು ಗಿರಿದುರ್ಗ ಘಟ್ಟದ ಮೇಲಿಂದ ಬರುವ ದಾಳಿಯನ್ನು ಎದುರಿಸಲು ಕಟ್ಟಲಾಗಿದೆ. ಇದು ರಕ್ಷಣಾಕೋಟೆ ಮಾತ್ರವಲ್ಲ ಹೊಸಂಗಡಿಯ ಪ್ರಧಾನ ಸುಂಕದ ಕಟ್ಟೆಯೂ ಆಗಿತ್ತು. ಘಟ್ಟದ ಮೇಲಿಂದ ಹೇರು ಎತ್ತಿನ ದಾರಿಯಿಂದಲೇ ಇಲ್ಲಿಗೆ ಸಾಮಾನು ಸರಂಜಾಮುಗಳು ಬರಬೇಕಿತ್ತು. ಕ್ಷೇತ್ರ ಅಧ್ಯಯನದ ಮೂಲಕ ತಿಳಿದು ಬರುವುದೇನೆಂದರೆ : ಬ್ರಿಟೀಶರ ಕಾಲದಲ್ಲೂ ಕುಷ್ಟಪ್ಪನ ಬಾಗಿಲ ಸುಂಕದ ಕಟ್ಟೆಯಾಗಿತ್ತು ಎಂದು. ಅಲ್ಲಿ ವಸತಿ ಗೃಹಗಳಿದ್ದ ಕುರುಹುಗಳಿವೆ. ಕೋಟೆಗೆ ಹೆಬ್ಬಾಗಿಲೂ ಇತ್ತೆಂಬುದಕ್ಕೆ ಸಾಕ್ಷಿ ಇದೆ. ಬಾಗಿಲಿನ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ ಕೆಂಪು ಕಲ್ಲಿನಿಂದ ಕಟ್ಟಲಾದ ಉತ್ತರಾಭಿಮುಖವಾದ ಸೂರಿಲ್ಲದ, ದೇವಮೂರ್ತಿಯಿಲ್ಲದ ದೇವಸ್ಥಾನವಿದೆ. ಪಾಣಿಪೀಠವೊಂದು ಮರದ ಪೊಟರೆಯೊಳಗೆ ಮೇಲ್ಮುಖವಾಗಿ ಸಿಕ್ಕಿಹಾಕಿಕೊಂಡಿದೆ. ಇದು ವೀರಭದ್ರ ಯಾ ಆಂಜನೇಯನ ದೇವಸ್ಥಾನವಾಗಿರಬಹುದೆಂದು ತರ್ಕಿಸಬಹುದಾಗಿದೆ. ಕುಷ್ಟಪ್ಪನ ಬಾಗಿಲಿನ ಎಡಕ್ಕೆ ಕೋಟೆಯ ಗೋಡೆಯ ಅತೀ ಹತ್ತಿರದಲ್ಲಿ ೪೫ ಅಡಿ ಆಳವಿರುವ ಚೌಕಾಕಾರದ ಬಾವಿ ಇದೆ. ದೇವಸ್ಥಾನದ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ೨೫ × ೨೫ ಚದುರ ಅಡಿ ವಿಸ್ತೀರ್ಣದ ಕೆರೆ ಇದೆ. ಎರಡು ಫಿರಂಗಿಗಳು ಅನಾಯವಾಗಿ ಬಿದ್ದುಕೊಂಡಿವೆ. ಅಂದಿನ ಅರಸರ (ಹೊನ್ನಕಂಬಳಿ ಕೆಳದಿ) ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇದು ಸುಸಜ್ಜಿತ ಸ್ಥಳವಾಗಿತ್ತೆಂಬುದರಲ್ಲಿ ಸಂದೇಹವಿಲ್ಲ. ಇದು ಅಂದಿನ

24 "ಕರ್ನಾಟಕದ ಪರಂಪರೆ" ಸಂಪುಟ ೨, ಪ್ರಕಾಶಕರು : ಮೈಸೂರು ರಾಜ್ಯ ಸರಕಾರ-೧೯೭೦ ಪುಟ ಸಂ. ೩೨೨, ಲೇಖಕ: ಡಾ. ಸೂರ್ಯನಾಥ ಕಾಮತ್.

ಸಂಚಾರ ನಿಯಂತ್ರಣ ಮಹಾದ್ವಾರವಾಗಿರಲೂ ಬಹುದು. ಕುಪ್ಪಪ್ಪನ ಬಾಗಿಲು ಕೇವಲ ಭದ್ರತಾ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಮಾತ್ರ ನಿರ್ಮಾಣವಾಗಿರದೆ ಕಾಡುತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುವ ತಾಣವೂ ಆಗಿತ್ತು. ಈಗಲೂ ಇಲ್ಲಿ ಹೇರಳ ಕಾಡುತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ಕಾಣಬಹುದಾಗಿದೆ.

ಕ) ಹುಲ್ಲಿಕಲ್ಲು ಬೆಟ್ಟ :

ಬಾಳೆಬರಿ ಘಾಟಿಯ ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲೇ ಈಗಿನ ಅರಣ್ಯ ತಪಾಸಣಾ ಠಾಣೆ ಸಿಗುವ ಸ್ಥಳದಿಂದ ಬಲಕ್ಕೊಂದು ರಸ್ತೆ ಹೋಗುತ್ತದೆ. ಒಂದು ಮೈಲು ಆ ರಸ್ತೆಯಲ್ಲೇ ನಡೆದರೆ ಈ ಕೋಟೆ ಸಿಗುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಹೈದರ್ ಘರ್ ಎಂದೂ ಕರೆಯಲಾಗುತ್ತದೆ. ಇದೊಂದು ದುರ್ಭೇದ್ಯವಾದ ರಕ್ಷಣಾ ಕೋಟೆ. ಜನರಲ್ ಮ್ಯಾಥ್ಯೂಸ್ ಹಾಗೂ ಹಂಬರ್‌ಸ್ಟನ್ ಜೊತೆಗೂಡಿ ನಾಯಕತ್ವವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದ ಸೈನ್ಯ ಜನವರಿ ೨೫, ೧೭೮೩ ರಂದು ಹೊಸಂಗಡಿ ಕೋಟೆಗಳನ್ನು ಒಂದೊಂದಾಗಿ ವಶಪಡಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾ ಕಣಿವೆಯ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲಿಗೆ ಬಂದಾಗ ೧೭೦೦೦ ಸೈನಿಕರನ್ನೂ ೨೫ ಫಿರಂಗಿಗಳನ್ನು ಎದುರಿಸಬೇಕಾಯಿತು.[25] ಇದು ಅಂದು ಹುಲಿಕಲ್ ಕೋಟೆಯೆಂದೇ ಕರೆಯಲಾಗುತ್ತಿತ್ತಾದರೂ ಹೈದರನ ಮುತ್ತಿಗೆಯ ನಂತರ ಬಿದನೂರು ಹೈದರ್ ನಗರವಾದಂತೆ ಇದೂ ಹೈದರ್ ಘರ್ ಎಂದು ಹೆಸರಾಯಿತು. ಸು ೫೦ ಎಕರೆ ವಿಸ್ತೀರ್ಣವಾದ ಬಯಲನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಈ ಕೋಟೆಯ ಸುತ್ತಲೂ ಆಳವಾದ ಕಂದಕವನ್ನು ತೋಡಲಾಗಿದೆ. ಸೇನಾ ವಸತಿ, ಬಾವಿ, ಕೆರೆಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಈ ಕೋಟೆಗೆ ಅನೇಕ ದೊಡ್ಡದೊಡ್ಡ ರಕ್ಷಣಾ ಬುರುಜುಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಲಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ೧೫ಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚು ಫಿರಂಗಿಗಳನ್ನು ಕಂಡಹಿಡಿದ್ದಾರೆ. ಹಲವು ಫಿರಂಗಿಗಳು ಸಾಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಕ್ಕೆ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ ಸಾಕ್ಷಿಗಳಿವೆ. ಇಲ್ಲಿ ಸುರಂಗ ಮಾರ್ಗವೂ ಇದ್ದು ಅದು ಎಲ್ಲಿಗೆ ಸಂಪರ್ಕ ಹೊಂದಿತ್ತು ಎನ್ನುವುದನ್ನು ಇನ್ನಷ್ಟೇ ತಿಳಿಯಬೇಕಿದೆ. ಹೈದರ್ ಘರ್‌ನ್ನು ಹುಲಿಕಲ್ಲು ಘಾಟಿಯ ಶಿರೋಬಿಂದುವಿನಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಲಾಗಿದ್ದು ಇದನ್ನು ಹತ್ತುವ ಪ್ರತಿ ಸ್ತರಗಳಲ್ಲಿ ರಕ್ಷಣಾ ಕೋಟೆಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಲಾಗಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಸುಲಭದಲ್ಲಿ ವೈರಿಗಳು ಇದರ ಹೆಬ್ಬಾಗಿಲನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಲು ಸಾಧ್ಯವಿರಲಿಲ್ಲ. ಈ ಕೋಟೆಯನ್ನು ಬಿದನೂರ ಸುರಕ್ಷತೆಗೋಸ್ಕರ ವೆಂಕಟಪ್ಪನಾಯಕನು ಕಟ್ಟಿಸಿದ್ದಿರಬೇಕು. ಇಲ್ಲಿಗೆ ಒಂದು ಕಿ.ಮಿ. ಅಂತರದಲ್ಲಿ ಕಾಣಸಿಗುವ ದುರುಗುಡ್ಡ, ಬಾಳೆಗುಡ್ಡದ ಕೋಟೆಗಳೊಂದಿಗೆ ಈ ಕೋಟೆ ಸಂಪರ್ಕ ಹೊಂದಿತ್ತು ಎಂದು ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತದೆ. ಈಗ ಜಲಾವೃತ್ತವಾಗಿರುವ ಹಳ್ಳಿಗಳಾದ ಉಳಿಕೊಪ್ಪ, ಹಾರೂಕಣ, ಸಾವಿನಕಣ, ಮೇಲುಕೊಪ್ಪಗಳ ಮೇರುಪರ್ವತಗಳಾದ ಈ ಬೆಟ್ಟಗಳಲ್ಲಿ ದೇವಸ್ಥಾನ, ಕೆರೆ, ಬಾವಿ ಹಾಗೂ ಕೋಟೆಗಳ ಅವಶೇಷಗಳನ್ನು ಇಂದೂ ಕಾಣಬಹುದು.

ಡ) ನೊಟ್ಕಲ್ ಗುಡ್ಡೆ :

ಇಲ್ಲಿರುವ ಕೋಟೆಯು ದೇವರಗುಡ್ಡ, ಕುಪ್ಪಪ್ಪನ ಬಾಗಿಲು, ಕೋಟೆಕೆರೆ, ಮುತ್ತಿನ ಕಟ್ಟೆಗೆ ಸೇನಾದಾಳಿಯ ಸಂಕೇತಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸುವ ಸೂಕ್ಷ್ಮ ಸ್ಥಳವಾಗಿತ್ತು. ಈ ಕೋಟೆಯು ಅಂದಿನ ಅರಸರ ವೀಕ್ಷಣಾ ಸ್ಥಳವೂ ಆಗಿರಬಹುದಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿಂದ ಅನತಿದೂರದ ಕಡಲತೀರ, ಕುಂದಾಪುರ, ಗಂಗೊಳ್ಳಿ, ಕಂಡ್ಲೂರು, ಕೊಲ್ಲೂರು, ಶಂಕರನಾರಾಯಣ, ಸಿದ್ಧಾಪುರ, ಹಟ್ಟಿಯಂಗಡಿ, ತೊಂಬಟ್ಟು ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ತಾವು ಆಳುವ ಎಲ್ಲ ಪ್ರದೇಶಗಳನ್ನು ಸುಲಭದಲ್ಲಿ ನೋಡಬಹುದಾಗಿತ್ತು.

ಇಲ್ಲೆರಡು ಗುಹಾಂತರ್ಬಾವಿಗಳಿವೆ. ಇದರಲ್ಲೊಂದು ಬಾವಿ ೧೨ ಅಡಿ ಉದ್ದ ೭ ಅಡಿ ಅಗಲ ಹಾಗೂ ೭ ಅಡಿ ಆಳವಿದೆ. ಒಂದು ಪಾರ್ಶ್ವದಲ್ಲಿ ಕಲ್ಲುಗೋಡೆ ಕಟ್ಟಲಾಗಿದೆ. ಇದರ ಕೆಳಗಡೆ ಸ್ವಲ್ಪ ಸಾಹಸಪಟ್ಟರೆ ಚಿಕ್ಕದಾದ ಇನ್ನೊಂದು ಬಾವಿ ಕಾಣಸಿಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲೊಂದು ಗಣಪತಿ ದೇವಾಸ್ಥಾನವಿದ್ದು ೬×೬ ಚದರಡಿ ವಿಸ್ತೀರ್ಣ ಹೊಂದಿದೆ. ಈ ದೇವಸ್ಥಾನದ ಎದುರಲ್ಲೇ ೮ ಅಡಿ ಆಳ, ೨೨ ಅಡಿ ಸುತ್ತಳತೆಯ ಸಾಕಷ್ಟು ನೀರಿರುವ ಬಾವಿ ಇದೆ. ಅತ್ಯಂತ ಜೀರ್ಣಾ

25 "MYSORE" A gazetteer complied for Government, Vol. No. 11 Mysore by Districts, Author : B.Lewis Rice.
Published by Madras Govt' 1897, P. No. 463-64.

ವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿರುವ ಇಲ್ಲಿಯ ಕೋಟೆಯ ಅವಶೇಷಗಳನ್ನು ನಮ್ಮ ಮುಂದಿನ ಪೀಳಿಗೆ ಚಿತ್ರದಲ್ಲೇ ನೋಡಬೇಕಾಗುತ್ತದೇನೋ.

ನೆಲಕೋಟೆಗಳು :–

ಅ) ಕೋಟೆಕೆರೆ, ಆ) ಮುತ್ತಿನ ಕಟ್ಟೆ

ಅ) ಕೋಟೆಕೆರೆ :

ಈ ಕೋಟೆಯ ಬದಿಯಲ್ಲೇ ಸುಮಾರು ೧೫ ಎಕರೆಯಷ್ಟು ವಿಶಾಲವಾದ ಕೆರೆಯಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಕೋಟೆಗೆ ಕೋಟೆಕೆರೆಯಂತಲೇ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಇದೊಂದು ಹತ್ತು ಎಕರೆಯಷ್ಟು ವಿಸ್ತಾರವಾದ ನೆಲಕೋಟೆ, ಹೊನ್ನಕಂಬಳಿಯರಸರ ಖಾಸಾ ಭದ್ರ ಕೋಟೆ ಇದಾಗಿತ್ತು. ಇಲ್ಲಿಯೇ ರಾಜಧಾನಿಗೆ ಸಂಬಂಧ ಪಟ್ಟ ಟಂಕಸಾಲೆ, ದಾಖಲೆ ಪತ್ರ ಹಾಗೂ ಇನ್ನಿತರ ಪ್ರಮುಖ ವಿಷಯಗಳ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿತ್ತು. ಇದು ಅರಮನೆ, ಕೆರೆ, ಬಾವಿ ಹಾಗೂ ಸುತ್ತಲೂ ಕಾವಲು ಬುರುಜುಳ್ಳ ಕೋಟೆಯಾಗಿದ್ದು ಇದನ್ನು ಆಳವಾದ ಕಂದಕ ಸುತ್ತುವರಿದಿತ್ತು. ಈ ಕೋಟೆಯ ಒಂದು ಪಿರಂಗಿಯನ್ನು ಕುಂದಾಪುರ ತಾಲೂಕ್ ಕಚೇರಿಯ ಎದುರುಗಡೆಗೆ ಇಡಲಾಗಿರುವುದನ್ನು[26] ನಾವು ಈಗಲೂ ಕಾಣಬಹುದು. ಈ ಕೋಟೆಯನ್ನು ಅರಸನ ಖಾಸಾ ಕಾವಲುಪಡೆ ಕಾಯುತ್ತಿತ್ತು. ಕೋಟೆಯ ಹೊರಗೆ ಇರುವ ಕೆರೆಯ ಮೂಲಕವಾಗಿಯೇ ಕಂದಕಕ್ಕೆ ನೀರು ಬಿಡಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಈಗ ಆ ಮಾರ್ಗವನ್ನು ತಪ್ಪಿಸಿ ಬೇರೆಡೆಗೆ ಬಿಡಲಾಗುತ್ತಿದೆ. ಇದು ನೆಲ ಕೋಟೆಯಾದರೂ ಕಮ್ಯುನಿಷ್ಟ್ ಗಿಡದ ಹಾವಳಿಯಿಂದ ನೋಡಲು ದುಸ್ಸಾಧ್ಯವಾಗಿದೆ.

ಆ) ಮುತ್ತಿನಕಟ್ಟೆ :

ಇಲ್ಲಿ ಮೊದಲು ಮುತ್ತಿನ ಮಾರಾಟ ಮಾಡಲಾಗುತ್ತಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಇದು ಮುತ್ತಿನಕಟ್ಟೆ.[27] ಮುತ್ತು ಮಾರುತ್ತಿದ್ದರೆಂದು ಹೇಳಲಾಗುವ ಏಳು ಕಟ್ಟೆಗಳನ್ನು ನಾವಿಲ್ಲಿ ಕಾಣಬಹುದು. ೧೫೭ನೇ ಸರ್ವೇ ನಂಬರ್‌ನಲ್ಲಿ ಬರುವ ಈ ಕೋಟೆಯ ಬಯಲು ಸು. ೧೩೦ ಎಕರೆ ಇದೆ. ಕೆ.ಪಿ.ಸಿ. ಕಾಲೋನಿಯ ಸಮೀಪವಿರುವ ಈ ಕೋಟೆ ಆಳವಾದ ಕಂದಕವನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಬಹುಶಃ ಇದು ಮುತ್ತುವ ಕೋಟೆಯೆನೋ ! ಈ ಮುತ್ತಿನ ಕಟ್ಟೆ (ಮುತ್ತಿನಕೋಟೆ) ಅಂದು ಕೇವಲ ಭದ್ರತಾ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ನಿಂತಿರದೆ ಘಟ್ಟದ ಮೇಲಿಂದ ಬರುವ ವ್ಯಾಪಾರದ ಸರಕುಗಳನ್ನು ಕೂಡಿಡುವ ಗೋದಾಮಾಗಿಯೂ ಕೆಲಸ ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಿತ್ತೆಂದು ತೋರುತ್ತದೆ. ಇದೀಗ ಈ ಸ್ಥಳವನ್ನು ಗದ್ದೆಗಳು, ವಸತಿಗಳೂ ಆಕ್ರಮಿಸುತ್ತಿರುವುದರಿಂದ ಹಾಗೂ ಈ ಕೋಟೆಯ ಕಲ್ಲುಗಳು ಒಂದೊಂದಾಗಿ ಮಾಯಾವಾಗುತ್ತಿರುವುದರಿಂದ ಕೆಲವೇ ಕೆಲವು ವರ್ಷಗಳಲ್ಲಿ ಈಗ ಹೇಳಿರುವ ಕೋಟೆ ಮುಂದೆಯೂ ನೋಡಲು ಸಿಕ್ಕೀತು ಎಂಬ ಗ್ಯಾರಂಟಿ ಇಲ್ಲ.

---

26 ಸ್ಥಳೀಯ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ ಸಾಕ್ಷಿಗಳ ಹೇಳಿಕೆಯ ಪ್ರಕಾರ.

27 ೧೦೫ ವರ್ಷ ಪ್ರಾಯದ ಶ್ರೀ ಶಂಕರ ನಾಯಕ ಹಾಗೂ ೯೩ ವರ್ಷದ ಶ್ರೀ ಹುದಾರ ಗೋವಿಂದ ಅವರ ಹೇಳಿಕೆಯನ್ವಯ